

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2018

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek
Arjan de Haan

JAARBOEK 2018

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2018

Redactie: Bert van der Lingen,
Ewout Korpershoek en
Arjan de Haan

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Kleipijp, ovaalvormig model, ketel links speelman met zijmerk VR ongekroond en rechts een paljas. Misbaksel met geel loodglazuur en aangebakken pijpfragmenten. Hoogte 3,9 cm. Alphen, 1734-1739. Collectie Inze du Bois.

Achterzijde omslag: Franse kleipijp gemaakt door de firma Gambier in Givet. Faune, fantaisie (vormnr. 753). Collectie Arthur van Esveld.

ISBN: 978-90-801138-9-3

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten. Een vroege tabakspijp van hout en tin in de vorm van een scheepje en een hand gevormde vis Bert van der Lingen	9
Nieuw licht op de kleipijpenindustrie in Schoonhoven Ewout Korpershoek	15
Kleipijpen uit een afvalkuil aan de Veemarktstraat 58 te Breda. Drie pijpenmakers op één locatie Johan Hesemans, i.s.m. Henk van Sasse van Ysselt	41
Bedrijfsafval van een pijpenbakker uit Alphen aan den Rijn. Fragmenten van kleipijpen, pijpenpotten en klein gereedschap gevonden aan de Gouwsluisseweg Bert van der Lingen	55
Doorrokers en plateel. C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia en Ivora, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920 Bert van der Lingen	101
Vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (België) Ruud Stam	167
Duivels, saters en faunen van Gambier Arthur van Esveld	185
Sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier Arthur van Esveld	193
Toen was roken nog heel gewoon. Tabakspotten uit de tweede helft van de twintigste eeuw Piet Smiesing	201
Een buitengewoon grote tabakspot uit het Westerwald Ruud Stam	211
Engelse summaries	215

Voorwoord

Bert van der Lingen

Dit jaar bestaat de PKN, ‘Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen’ 40 jaar (1978-2018). Uit dit alweer zesde jaarboek mag blijken dat er nog steeds volop belangstelling is voor de geschiedenis van de tabakspijp. Het onderzoek naar de Nederlandse kleipijp vormt nog steeds het belangrijkste onderzoeksgebied maar er zijn ook andere onderwerpen waarvoor de PKN interesse toont zoals te zien is in de bijdragen over tabakspotten en rookgerei van Gouds plateel.

In dit jaarboek wordt in een viertal artikelen aandacht besteed aan Nederlandse bodemvondsten. In de rubriek Opmerkelijke vondsten beschrijft Bert van der Lingen een **houten pijpje met tinnen tabaksketel** uit de vroege 17de eeuw en een **handgevormde vis** met geopende bek. Ewout Korpershoek doet verslag van een groep 18de eeuwse **kleipijpen uit Schoonhoven** die aanleiding vormen tot hernieuwd onderzoek naar de pijpenfabricage in deze stad. Dat bracht inmiddels al twee nieuwe pijpenmakers aan het licht. Onderzoek op het terrein van de **pijpenmaker Christiaan Damman in Breda** leverde naast zijn eigen pijpen ook materiaal op van zijn collega’s Daniel Peyl en Samuel Broen. Johan Hesemans beschrijft de mogelijke samenwerking tussen deze pijpenmakers. Vervolgens beschrijft Bert van der Lingen **kleipijpen en pijpenpotten uit Alphen aan den Rijn**. Het gaat hierbij om in Alphen gemaakte kwaliteitspijpen voor de export en grove kwaliteit voor de lokale en regionale markt met veel merken waarvan nog niet bekend was dat die in Alphen zijn gemaakt.

Van dezelfde auteur een uitgebreid artikel over de Amsterdamse groothandel in rokersbenodigdheden C. de Rijk & Zoon en hun betrokkenheid en relaties met de **pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia en Ivora**, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda in de jaren 1914-1920.

Vanuit Nederland gaan we naar België waar Ruud Stam **vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (Bergen)** beschrijft en een aantal kleipijpen uit de fabrieken van de firma’s, Scouflaire, Nihoul, Croquet en VanGrundenberghe laat zien die tentoongesteld worden in het Nimy Museum (Musée de Nimy, Carrefour de la Céramique). Vervolgens komen we aan in Frankrijk waar Arthur van Esveld een overzicht geeft van de **Gambier pijpen die duivels, saters en faunen** voorstellen. Van dezelfde auteur is een artikel over de diversiteit aan **sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier**, die vanaf de eerste helft van de 19e eeuw naast de traditionele tabakspijpen werden vervaardigd.

Het Jaarboek 2018 sluit af met twee artikelen over tabakspotten. Piet Smiesing schrijft over de populariteit van de **tabakspot na de Tweede Wereldoorlog** ‘Toen roken nog heel gewoon was’, en de enorme daling van het verbruik van kleipijpen de aardewerk- en pijpfabrieken hun productie veranderde in onder meer rooksets, asbakken en tabakspotten. Als laatste beschrijft Ruud Stam een buitengewoon **grote Duitse tabakspot** uit het eind van de 19de eeuw. De enorme pot is vervaardigd door de firma J.W. Remy in Höhr.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier in het Jaarboek 2018 van de PKN, ‘Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen’.

Toen was roken nog heel gewoon. Tabakspotten uit de tweede helft van de twintigste eeuw

Piet Smiesing

Inleiding

Toen de rook van de tweede wereldoorlog was opgetrokken en de tabak weer verkrijgbaar was, werd ons land opnieuw in rook gehuld. Op verjaardagen verschenen weer glazen op tafel, gevuld met sigaren en sigaretten en dampte de visite er lustig op los. Roken was in! In openbare gelegenheden en in praatprogramma's op de TV werd een ieder door tabaksrook omhuld. Zelfs het damesblad Margriet maakte toen reclame voor rokerij met advertenties als 'een Poppell tafelaansteker voor Vaderdag' (afb. 1). Het was een gouden tijd voor de handel in rookartikelen.

Ook aardewerk- en pijpenfabrieken zagen, na het tanen van de fabricage van 'stenen' pijpen, een gat in de markt voor de productie van rookattributen zoals rookstellen, pijpenrekjes, asbakken en tabakspotten.

Late tabakspotten

Twintigste-eeuwse tabakspotten hebben geen hoge verzamelwaarde maar toch zijn ze de moeite van het verzamelen waard. De tabakspotten die in dit artikel zijn opgenomen zijn bij elkaar gebracht omdat ze door pijpenfabrikanten zijn vervaardigd, opdrukken van tabaksmerken hebben, of louter om de decoratieve waarde en zijn daarom slechts een kleine selectie van het totaal aan vervaardigde potten.

De tabakspotten werden in twee opvallende modellen aangeboden, namelijk traditioneel met delfts-blauwe

versiering en messing deksel of met een pot en deksel geheel van aardewerk. De eerste categorie werd gegoten, waarvan de versiering van de oudere potten nog met de hand werd geschilderd, maar al gauw werd vervangen door transferdruk, zoals we dit ook van porseleinen pijpenkoppen kennen. De potten uit de tweede groep zijn meestal ook gegoten maar hebben een deksel van aardewerk. Bijzonder zijn tabakspotten waarbij de knop op het deksel de vorm van een pijpenkop heeft.

De Amphora tabakspot van Zenith

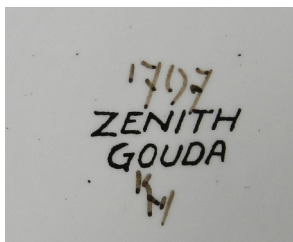
Een goed voorbeeld hoe het vervaardigen van late tabakspotten in zijn werk ging, vinden we in een beschrijving in 'D.E. Melange' uit november 1980. De Douwe Egberts Tabaksmij plaatste, voor de promotie van hun tabaksmerk Amphora, een order bij de Plateel en Pijpenfabriek Zenith, v/h P.J. van der Want, voor de fabricage van maar liefst 'enkele tienduizenden' tabakspotten!

De D.E.- delegatie werd door directeur O. van der Want in de fabriek rondgeleid waarbij die alle stadia van productie, van kleivorm tot fraaie tabakspot, kreeg toegelicht. We lezen in het blad 'D.E. Melange' echter ook: 'Achteraf bleek dit de laatste gelegenheid te zijn, waarop we de Zenith-fabriek konden zien, want in het erop volgende weekeinde van 16 en 17 augustus legde een ongemeen felle brand, waarschijnlijk ontstaan door oververhitting van een van de ovens, dit sympathieke bedrijf in de as. Ondanks deze tegenslag heeft Zenith onder de energieke leiding van de gebroeders van der Want in een tijdelijke behuizing de productie voortgezet en konden onze tabakspotten, zij het soms met vertraging, toch afgeleverd worden.'

Het blad vervolgt: 'In een trommel worden drie soorten klei, veldspaat, kwarts en water gemengd. De melkachtige vloeistof die dan ontstaat wordt via pijpleidingen naar de vullerij gebracht. Daar staan grote aantallen uit drie delen bestaande, gipsen mallen. Deze worden gevuld met het mengsel. Daar waar dit met gips van de mal in aanraking komt, trekt het water in dat gips en treedt een verdichting van de materie op, terwijl middenin het mengsel dunner blijft. Als dan na verloop van tijd de mal leeggegoten wordt, blijft er een rand in achter en dat is de toekomstige pot. Allereerst volgt nu een droogproces; als dit achter de rug is, kan de mal geopend worden en de ruwe pot eruit gehaald worden. Vervolgens wordt op een draaischijf de bovenrand van de pot afgesneden en wordt deze van buiten en binnen glad gemaakt, zodat de naden die in de mal ontstaan zijn, onzichtbaar worden. Na geheel gedroogd te zijn worden de potten in een oven gebakken onder een temperatuur van 1100 gr. C. Het gebakken aardewerk - in vaktermen biscuit geheten - wordt daarna in een papje van onder meer gemalen glas gedoopt. Dat hecht

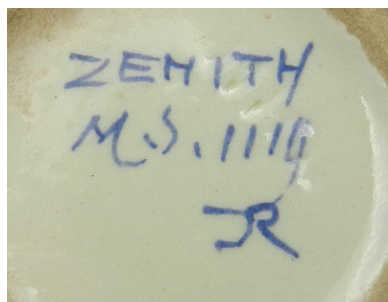
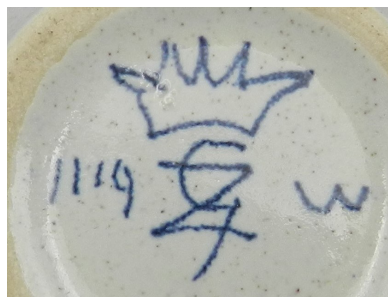
Afb. 1. Vaderdag advertentie. Margriet, juni 1959.

Afb. 2a-b. Tabakspot met tabaksmerk 'Amphora'. Zenith, Gouda.

Afb. 3a-b. Tabakspotten, geheel keramisch, Zenith, Gouda.

Afb. 4a-c. Twee miniatuur tabakspotjes met koperen deksel, Zenith.

Afb. 5a-d. Tabakspotten met rokende moren, Goedewaagen.

Afb. 6a-b. Tabakspotten met rokende moren, modelnummer 1422, Goedewaagen.

zich aan de pot. Men zorgt er wel voor dat de onderrand van de pot vrij van glazuur blijft, anders zou deze bij het bakken dat volgt op de ovenplaat vastgebakken worden! De pot komt dan glanzend – geglazuurd – uit de oven. In een volgende afdeling wordt een ‘ Amphora ’ – transfer op de pot aangebracht, een zeer secuur werkje, want op het bolle oppervlak van de pot is het moeilijk de transfer precies recht en zonder vouwtjes te plakken. Met de hand beschilderen wordt bij Zenith nog wel gedaan, maar voor de hoeveelheid potten die wij nodig hadden, zou dit onbegonnen werk zijn, afgezien van het feit dat de pot dan onbetaalbaar zou worden. Tenslotte worden de van transfer voorziene potten nogmaals in een kameroven gebakken. De decoratie van de transfer versmelt dan in het glazuur en de volle kleuren ervan komen geheel tot hun recht. Dan is de pot op zich klaar. Na van een koperen deksel en een certificaat voorzien te zijn worden de potten naar onze fabriek in Drachten verzonden. Daar worden ze gevuld met 4 zakken à 250 gr Amphora en, indien nodig, van een banderol voorzien.¹

Het resultaat is een robuuste pot met brede schouders (afb. 2a-b). De opstaande rand van de pot heeft een ring van schuimplastic, zodat de messing deksel beter afsluit. Op de bodem van de pot lezen we: ‘Original Modell / Zenith-Gouda, Ao 1749 / Holland’. Al eerder worden deksels van pijpenpotten afgezet met rubberen afsluitringen om de tabak tegen uitdroging te beschermen. In de catalogus van een tentoonstelling met de producten van plateelbakkerij en pijpenfabriek Zenith in het Stedelijk Museum Gouda wordt een dergelijke tabakspot afgebeeld.²

Bij een aantal tabakspotten van de firma Zenith bestaat zowel de pot als het deksel uit aardewerk. Deze potten hebben een bruine opdruk van een ovaal etiket waarin

TOEBACK staat en een versiering met een strik. Door het transparante glazuur binnenin en op de buitenkant van de pot behoudt deze de roomkleur van de gebakken klei. Het gegoten deksel is binnen en buiten bedekt met bruin glazuur. Op de bodem vinden we het modelnummer 1797. Er is ook een variant waarbij het lijkt of de decoratie met de hand is aangebracht. Gezien de variaties in de afwerking is het aannemelijk dat deze pot wat langer in productie is geweest. De deksels zijn aan de rand afgezet met een schuimplastic ring (afb. 3a-b).

Miniatuur potten

Aandoenlijk zijn de miniatuur tabakspotjes, die met de messing deksel een totale hoogte van 8,5 centimeter hebben (afb. 4a-c). Eén exemplaar is voorzien van een in delfts blauw geschilderd etiket met TOEBACK. Op de bodem is een monogram aangebracht van een Z en een G (Zenith/Gouda) met het modelnummer 1119 en de signatuur W van de schilder. Het andere tabakspotje is beschilderd met een molenlandschap op de voorzijde, een bloemmotief op de achterzijde en een bies rond de voet. Op de bodem is met de hand aangebracht ZENITH M.S., modelnummer 1119 en het JR monogram van de decorateur. Gezien de geringe grootte waren de potjes blijkbaar alleen voor decoratie bedoeld.

Goedewaagen

Uit de fabriek van Goedewaagen zijn vele modellen in verschillende uitvoeringen bekend. Veel bedrijven plaatsten bij jubilea orders voor tabakspotten met jubileumdatum en de firmanaam. De bekendste is wel, de serie met de afbeeldingen van rokende moren. Deze is in verschillende formaten op de markt gebracht, waarvan de oudste potten nog in Delftsblauw met de hand beschilderd zijn. De latere, met onder andere de

Afb. 7a-b. Tabakspot met tabaksmerken en pijpenmakersmerken, Goedewaagen.

Afb. 8a-b. Deksel met pijpaarden schijf, Goedewaagen.

Afb. 9a-c. Tabakspot met 'De rijzende Hoop', Goedewaagen.

Afb. 10a-c. Tabakspot, handbeschilderd, 'Poorters-Toeback', Goedewaagen.

Afb. 11. Tabakspot met 'Van Rossem's Troost' gemerkt VR.

Afb. 12a-b. Tabakspot met Turkse pijpenkop op deksel.

modelnummers 1421 en 1422, zijn echter voorzien van een transferdecoratie (afb. 6a-b). Interessant, wellicht ook voor pijpenverzamelaars, zijn de tabakspotten met decoraties van tabaksmerken in combinatie met pijpenmakersmerken. Het zijn gegoten, gedrongen cilindrische potten met messing deksels met een totale hoogte van 15 cm. en een doorsnede van 12 cm. Onder het okerkleurige glazuur zijn in zwarte opdruk drie etiketten van rokende figuren met een tabaksmerk aangebracht en in kaders de merken gekroonde 26, gekroonde ES en gekroonde 56 (afb. 7a-b). Op de bodem vinden we het merk de gekroonde roos met randschrift Royal Goedewaagen Gouda, Holland. Het modelnummer is 1977/13, waarbij het mogelijk is dat met het eerste getal het productiejaar 1977 wordt aangeduid. In het deksel schuilt een verrassing. In de holte zijn namelijk twee gegoten, pijparden schijven met een rubber ring geschroefd (afb. 8a-b). Dit is niet alleen om het deksel te verzwaren voor een goede afsluiting, maar ook om de tabak vers te houden.³ Deze poreuze schijven kunnen eventueel worden bevochtigd om te voorkomen dat de tabak uitdroogt. In de onderste schijf is de inscriptie "OCTR. AANGEVR. / KON. GOEDEWAAGEN" aangebracht.⁴

De omgang met de tabak is strikt aan regels gebonden en ook een juiste verpakking is van belang. De fabrikant Van Rossem meldt de roker via de opdruk op een pakje Poorters Toeback: 'Iet wat droog afgepakt in verband met de houdbaarheid, blijft de tabak doorademen en daarom zou verpakking in een plastic tabakszak dan ook schadelijk zijn.' Een dergelijk pakje pijptabak van 50 gram kost in de jaren vijftig van de vorige eeuw nog één gulden.

De Rijzende Hoop

Een robuuste pot met modelnummer 1423 is 20 cm hoog met een doorsnede van 16 cm. Op de voorzijde staat het gekroonde opschrift 'Toeback' en daarboven een zeilende Oost-Indiëvaarder. Onder het embleem van de Weduwe Van Nelle, een schild waarin een vrouw met anker en DE RIJZENDE HOOP. De contradecoratie op de achterzijde zijn bloemen en ranken (afb. 9a-c). Op de bodem van de pot is boven de gekroonde weegschaal 'Royal Goedewaagen Delftsblauw Holland' aangebracht en bovendien 'Aangeboden door Van Nelle'. Mogelijk was dit een geschenk ter gelegenheid van het tweehonderd jarig bestaan van de fabriek in 1982.

Van Rossem tabak

Een pot met rode scherf en een dekkend tin glazuur is met de hand in Delftsblauw geschilderd en toont een afbeelding van een man gehuld in mantel met hoed die zijn pijp aansteekt met een vuurtang en een gloeiend kooltje. De figuur heeft een omlijsting van gebladerte. Op de achterzijde staat 'Poorters Toeback Anno

1750, v. Rossem's Varinas' (afb. 10a-c). De opstaande rand is afgewerkt met twee goudgele biezen. Op de bodem is boven het merk gekruiste pijpen het nummer '616' aangebracht, 'Koninklijk Goedewaagen' en een onduidelijk monogram als signatuur. Deze pot die met de hand is gevormd, stamt waarschijnlijk uit het eerste kwart van de vorige eeuw. De messing deksel vormt één geheel met de knop.

Dezelfde afbeelding vinden we ook op een met de hand geschilderd Delftsblauw bord met 'Poorters – Toeback' en 'V. Rossem' nu met de jaartallen 1750 en 1950. Dit bord werd ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan in 1950 van de firma Van Rossem vervaardigd. Op de bodem van dit bord staat: 'Koninklijk Goedewaagen Gouda' en twee letters die waarschijnlijk verwijzen naar de schilder.

Er is door de firma Van Rossem nog een tabakspot gelanceerd voor het merk 'Troost', waarop we een man in een schandblok zien. (afb. 11) Van een zeer zelfvoldane voorbijganger krijgt hij een trek uit zijn pijp aangeboden. Het tafereel is omgeven door bloemdecoraties en op de achterzijde het opschrift: 'Van Rossem's Toeback anno 1750'. Op de bodem staat: 'Bleu Delfts / Handpainted / Made in Holland'. Maar of de pot geheel met de hand beschilderd is valt nog te bezien. Op de bodem onder het glazuur schuilen de gestempelde letters "V.R" van de onbekende pottenbakker. De knop van deze messing deksel is met een schroef vastgezet. 'Troost Special Cavendish' pijptabak werd toen in een plat, rond, goudkleurig blik van 100 gram aangeboden. Op het gele deksel van deze tabaksverpakking met rode opdruk vinden we weer het bekende beeldmerk, de man aan het schandblok, terug.

Pot met pijp op het deksel

Populair en aantrekkelijk zijn tabakspotten met een pijpenkop als knop op het aardewerk deksel. Veelal heeft de pot de vorm van een tonnetje. Een mooi voorbeeld hiervan is een klein handgevormd aardewerk tabakspotje, groen-goud beschilderd in de vorm van een wijnvaatje met duigen en hoepels (afb. 12). Bodem en binnenzijde zijn bedekt met een dof, grijs vernis. Op de buik is een applicatie van druivenranken met een spon (afsluiting van een vat) gevoegd. Op het deksel geeft een Turkse pijpenkop, geflankeerd door twee tabaksrollen, aan deze pot een exotisch tintje. Datering begin twintigste eeuw of zelfs eerder. Als signering vinden we op de bodem slechts een ingekraste '4'.

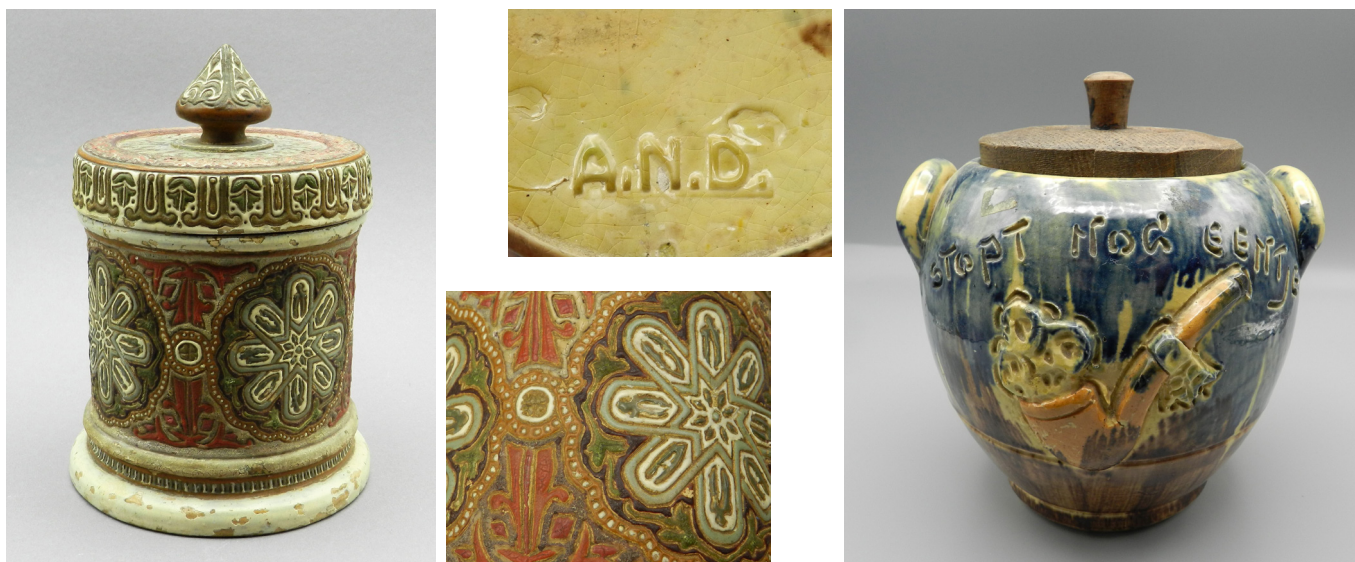
Villeroy & Boch, tegenwoordig vooral bekend van sanitair en tegels, bracht eveneens een tabakspot in de vorm van een vaatje uit (afb. 13a-c). De gegoten pot is van witbakkende klei en met bruin glazuur bedekt. Het verrassende zit in de fraaie pijp op het deksel; een witte

Afb. 13a-c. Tabakspot met complete pijp op deksel, Villeroy & Boch.

Afb. 14a-c. Tabakspot met 'Gouwenaar' op deksel, gemerkt S&B 447.

Afb. 15a-b. Oriëntaalse tabakspot.

Afb. 16a-b. Ambachtelijke tabakspot met inscriptie 'stopt nog eentje'.

Afb. 17. Tabakspot met reliëf van rookattributen.

kop waarvan de holte en mondstuk met zwart glazuur zijn bedekt. Een gele band tussen kop en steel maakt het geheel af, waardoor de pijp het uiterlijk krijgt van een doorroker.

Een derde pot met het model van een wijnvat heeft als bekroning op het deksel een greep van een traditionele Goudse pijpenkop, compleet met een pijpendop. Een ketting is op het deksel gedrapeerd en met een beugel verbonden aan de steel (afb. 14a-c). Tussen de hoepels op het vat is een applicatie aangebracht van wijnranken en druiventrossen. De pot is ongeglazuurd, maar de ranken en druiventrossen tonen een touché van goudverf. Onderop de deksel is een pijpenaarden schijf gekit, die mogelijk een rol speelt als bevochtiger.

Decoratieve potten

Bijzonder decoratief is de pijpenaarden tabakspot met veelkleurige Oriëntaalse figuren (afb. 15a-b). Deze motieven en reliëfs zijn geaccentueerd met rood-, grijsblauw-, crème-, groen- en bruinkleurige glazuur. De binnenzijde van de pot en het deksel is met de hand met goudverf vernist. In het deksel, onder het gouden vernis, zijn haren van de verfkwast achtergebleven. Het uiterlijk van de pot suggereert een herkomst uit de Oriënt.

Een ambachtelijke handgedraaide, aardene tabakspot met twee oren is opgemaakt met een applicatie van een rokende pijp (afb. 16a-b). Aan de gebogen pijpensteel hangen linten en boven de rook uit de pijp is de inscriptie 'Stopt nog eentje' aangebracht. Het glazuur is smaakvol van in elkaar overlopende nuances van bruine, crème en blauwe glazuur. Crèmekleurig glazuur bedekt geheel de binnenzijde, waaronder de ringen, ontstaan door het draaien op de schijf, nog zichtbaar zijn. De binnenrand geeft aan dat de pot een aardewerk deksel had, maar die is, waarschijnlijk na breuk, door een vroegere eigenaar vervangen door een op maat gezaagd en gebeitst deksel van een sigarentonnetje. De onbekende pottenbakker stempelde onder het glazuur zijn initialen A.N.D.

Een eenvoudige lage, ronde pot van gegoten rood aardewerk is gedekt met een over de rand van de pot sluitende gladde, platte deksel. Rookattributen een gebogen pijp met tabaksblad en een aansteker in reliëf, vormen een eenvoudige maar aantrekkelijke decoratie. Pot en deksel zijn afgewerkt met donkergroen glazuur. Onder het glazuur op de bodem is het modelnummer 2634 zichtbaar (afb. 17).

Afb. 18a-c. Tabakspot met pijpensleetje, 'Made for Leefsma'.

B. D. Leefsma

Dan rest nog een cilindervormige tabakspot die met de hand op eenvoudige wijze is gedecoreerd in een eenvoudige, maar smaakvolle keurencombinatie (afb. 18a-c). Een brede terra-keurige decoratieband rond het midden wordt onder- en bovenaan ingesloten door een geruwde askleurige band. De band wordt afgezet met zwarte en witte biezen. De ruimte in de spitse bogen van zwarte lijnen is gevuld met een zwart bladmotief. Deze bogen worden geaccentueerd door in de verf gekraste contouren. Hierdoor en door het ingekraste bladmotief tussen de bogen, wordt het wit van de klei weer zichtbaar. Onder en boven is eveneens een terra rand geschilderd. Dezelfde kleuren vinden we weer terug in het deksel met grote knop. Om de sluitrand van het deksel is een rubber ring aangebracht. Wit glazuur bedekt de binnenzijde en de bodem. Op de bodem is een stempel 'Made for Leefsma' aangebracht.

Bij deze tabakspot van mijn vader hoort ook een 'pijpensleetje'. Deze pijpenhouder is geheel van aardewerk en de holte is fraai, glanzend geglazuurd in een meerkleurig design in de stijl van de jaren vijftig van de vorige eeuw. De buitenzijde van dit 'schuitje' is met een groen kunstleer (nu goudgeel verkleurd) bekleed. Aan de onderzijde vinden we, evenals op de bodem van de aardewerk tabakspot, in gouden letters afgedrukt: 'Made for Leefsma'. Dit brengt ons weer terug naar de in de aanhef genoemde advertentie in het damesblad 'Margriet', waarin een Poppell tafelaansteker wordt aangeprezen voor vader. Linksonder lezen we in kleine letters: 'Voor de handel B. D. Leefsma N.V. Amsterdam, Kerkstraat'.

Deze in 1902 opgerichte firma was een import- en exportbedrijf en groothandel in rokersbenodigdheden. Dit Joodse bedrijf werd in de tweede wereldoorlog door de bezetter wreed getroffen. Het gelukte één van de overgebleven broers Leefsma het bedrijf in 1945 weer op te bouwen. In 1958 verwierf dit bedrijf het alleenrecht voor de verkoop van de bekende Poppell-aansteker, waardoor het bedrijf een grote bloei beleefde.

Alle afgebeelde tabakspotten bevinden zich in de collectie van de auteur. Foto's Bert van der Lingen.

Noten:

- 1 D.E.Melange, 1980.
- 2 Stedelijke Musea Gouda, 1985, catalogusnr. 25.
- 3 In de bekende sigarentonnetjes van Schimmelpenninck / Marca Selecta vond ik ook zo'n pijpvaardens schijf met het merk NOZON. Mogelijk is dit houten tonnetje later als tabakspot gebruikt.
- 4 Er zijn ook tabakspotten met een holte in de houten deksel waarin een sponsje van schuimplastic, met hetzelfde doel. In Niemeijer's adviezen voor pijprokers lezen we: 'Wanneer de tabak te droog is neemt ge een schijfje van een rauwen aardappel en legt die in het zakje ..' (of pot!).

Literatuur:

- Anoniem, 1980. 'Amphora pronkstuk', *D.E.Melange*, nr. 11, 20 november.
- Stedelijke Musea Gouda, 1985. *Zenith Plateelbakkerij en pijpenfabriek sinds 1749, een keuze uit de produktie van de laatste 70 jaar van een Gouds familiebedrijf*. Stedelijke Musea Gouda, 29 juni t/m 8 september 1985 (catalogus).

English summaries

Opmerkelijke vondsten. Een vroege tabakspijp van hout en tin in de vorm van een scheepje en een hand gevormde vis / Remarkable finds: an early wooden and pewter tobacco pipe in the shape of a ship and a hand modelled fish

Bert van der Lingen

At regular intervals remarkable pipes are found that differ from conventional examples in terms of their shape, decoration, production method or function. In this paper two unusual pipes are presented - an early pipe made of wood and pewter in the shape of a ship and a hand modelled pipe in the form of a fish. The first pipe dates from the period 1600-1620 and is the third example known so far. The fish pipe probably dates from the early to mid-19th century.

Nieuw licht op de kleipijpenindustrie in Schoonhoven / New Insight into the claypipe industry in Schoonhoven

Ewout Korpershoek

This article describes an excavated group of 18th century clay pipe fragments from the city of Schoonhoven which has triggered renewed research into the history of this industry. Remarkable finds include a number of pipes with different makers marks which all show a typical red colored contamination in the clay from which these pipes were made. It also includes a large group of non-decorated polished pipes and some nicely decorated pipes which would typically be attributed to Gouda makers, but which were clearly made in the city of Schoonhoven. Some of these show the same red clay contamination as mentioned above.

The research also brought to light two previously unknown pipe makers, and is expected to shortly turn up more new information about Schoonhoven's clay pipe industry.

Kleipijpen uit een afvalkuil aan de Veemarktstraat 58 te Breda. Drie pijpenmakers op één locatie / Clay pipes from a waste pit at Veemarktstraat 58, Breda. Three pipe makers in one location

Johan Hesemans (with cooperation of Henk van Sasse van Ysselt)

In 2015/2016 archaeological research was conducted at the 'Gasthuyspoort' site in Breda. Part of the area was located in the former back yard of Veemarktstraat 58 where pipe maker Christiaan Damman was living and working in the 17th century. During the excavations mainly pipe makers waste was found but no remains of a kiln. Most of the waste was from Damman's workshop but interestingly some other waste came from workshops of the pipe makers Daniel Peyl and Samuel Broen. This is the second time that waste from these three pipe makers was found together. Broen had probably the only pipe kiln in Breda and most likely there was some sort of cooperation or partnership between these three pipe makers concerning the firing of their pipes in Broen's kiln.

Bedrijfsafval van een pijpenbakker uit Alphen aan den Rijn. Fragmenten van kleipijpen, pijpenpotten en klein gereedschap gevonden aan de Gouwsluisseweg / Waste from a pipe kiln in Alphen aan den Rijn. Fragments of clay tobacco pipes, saggars and small tools found along the Gouwsluisseweg.

Bert van der Lingen

At the end of the Gouwsluisseweg in Alphen aan den Rijn there used to be a drawbridge over the Old Rhine, until a new road was built in 1938. Part of the foundation of the bridge was still visible but removed in 2015 in order to make a new bank wall in the river. In the removed debris and soil more than 300 fragments of clay tobacco pipes and fragments of saggars and other small tools were found. Most likely this material was dumped here to reinforce the foundation of the entrance to the bridge. In the 1980s pipe makers waste was found in Alphen that contained almost exclusively higher quality export pipes. The waste from the Gouwsluisseweg consists of better quality pipes as well as coarse pipes for the local and regional market. The latter were not found before as waste and could therefore not be recognized with certainty as products from Alphen aan den Rijn.

Doorrokers en plateel. C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia and Ivora, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920 / Slip-cast pipes and pottery. C. de Rijk & Zoon, wholesaler of smokers' necessities in Amsterdam and the pipe and pottery factories Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia and Ivora in Alphen aan den Rijn, Haarlem and Gouda, 1914-1920.

Bert van der Lingen

In the early 20th century C. de Rijk & Zoon was one of the largest wholesalers of smokers' necessities in The Netherlands. They purchased glazed slip-cast pipes (so-called 'mystery' pipes) and hand painted slip-cast pipes from manufacturers in Gouda. They could not meet De Rijk's demand and in 1914 he opened his own factory (Erka, and probably Lotus Holland) in Alphen aan den Rijn. Later they opened factories in Haarlem (Etna) and Gouda (Erka). Surprisingly, the manager of the Gouda factory was the director of Ivora, a large and competing pipe and pottery manufacturer. After Erka closed by the end of 1918, Ivora made smoking sets for C. de Rijk & Zoon until circa 1920. These consisted of trays with tobacco pots, cigar and cigarette cups and ashtrays.

Vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (België) / Four pipe factories from Nimy, Maisières and Mons (Belgium)

Ruud Stam

The Belgium Borinage region, located to the west and southwest of Mons (Bergen), the capital of the Walloon province of Hainaut, was known for its coal industry. In addition there were also a large number of ceramic industries throughout Saint-Omer and Andenne producing both faience and porcelain but many companies also manufactured pipes. In Hainaut, there were in the 19th century and the beginning of the 20th century several pipe factories. A number of larger factories were located in present-day Mons, which now includes Nimy and Maisières. Pipes and production materials from four of these factories are exhibited at the Nimy Museum (Musée de Nimy, Carrefour de la céramique) and will be presented in this paper. These are Scouflaire, Nihoul, Croquet and VanGrundenberghe.

Duivels, saters en faunen van Gambier / Devils, satyrs and fauns of Gambier

Arthur van Esveld

The devil is depicted in various religions as the personification of evil in a supernatural being. Often depicted as a black angel with goat feet, horns, bat wings and a trident, many pipe manufacturers produced pipes with such images or with devilish characters. Gambier was one such manufacturer and, additionally, they made several pipes with images of other more 'innocent' figures from antiquity, but of similar appearance to the devil, such as fauns and satyrs. In this paper all Gambier pipes known to have a 'devilish' appearance are described.

Sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier / Cigar and cigarette pipes of Gambier

Arthur van Esveld

In the first half of the 19th century French clay pipe manufacturers produced mainly traditional tobacco pipes. Cigar and cigarette pipes were rarely produced by these companies at this time and only occasionally do we see these products in catalogues. This paper shows how Gambier in the second half of the 19th century responded to the increasing popularity of the cigar and cigarette by producing cigar and cigarette pipes and adding them to their sales catalogues. The earliest Gambier catalogue which included cigar and cigarette pipes date from 1894. These rather basic shaped tubular pipes were usually made of white clay and sometimes they were enamelled.

Toen was roken nog heel gewoon. Tabakspotten uit de tweede helft van de twintigste eeuw / Then smoking was still normal. Tobacco jars from the second half of the twentieth century

Piet Smiesing

After the Second World War, when tobacco was readily available again, our country was again shrouded in smoke. It was a golden time for trade in smoking articles. For celebrations, glasses, filled with cigars and cigarettes for guests, were once more put on the table as before. In public places and in talk shows on the TV everyone was surrounded by tobacco smoke. After the decline in consumption of clay tobacco pipes, pottery and pipe factories turned their production to smokers accessories such as smoke sets, pipe racks, ashtrays and tobacco pots.

Een buitengewoon grote tabakspot uit het Westerwald / An extremely large tobacco jar from the Westerwald

Ruud Stam

In this article a very large tobacco jar from the Westerwald in Germany is described, that can contain more than eight litres tobacco. The jar was made by the firm J. W. Remy in Höhr in the period 1885-1895. It is made in Historismus style, that revived the Baroque style. Three of these jars have been discovered. They probably were in use in an association or a society for pipe smokers.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs

